

Sfidas e schanzas per il rumantsch

DA JON DOMENIC PAROLINI,
PARSURA DA LA REGENZA GRISCHUNA

■ **100 onns Lia Rumantscha, 100 onns promoziun, tgira ed engaschament a favur da la lingua rumantscha – quai è pelvaira in motiv d'ans radunar qua a Zuoz, d'envidar giasts da lunsch e da manaivel, da giudair producciuns culturalas, da discussiunar e debattar, da star en cumpagnia e da far in viva!** Mes salid tut spezial – co pudessi esser auter –

va a la Lia Rumantscha sezza, che vegn manada oz da la suprastanza sut Johannes Flury e da Martin Gabriel cun ses team da translatur(a)s, linguist(a)s e promotur(a)s. Ad els tuttas e tuts in grond grazia fitg per lur lavur quotidiana a favur da la lingua e cultura rumantscha, e quests dis en spezial per l'organisaziun dal vast program da festa che dastgass avair chaschunà ina u l'otra ura da lavur supplementara...

Il president actual da l'uniun giubilara è l'11avel en retscha da personalitads meritaivlas ch'han tegnì ad aut ils ultims 100 onns la bandiera da la Lia Rumantscha. L'emprim dad els, Giachen Conrad, oriund dad Andeer, merita oz senz'auter ina menziun speziala – sco fundatur da l'uniun e sco president da quella durant ils impurtants onns dal 1919 fin il 1945, pia fin e cun la reconuschientscha dal rumantsch sco quarta lingua nazionala. El e tut ils auters pioniers da l'emprim'ura sa laschan bain un drar il meglier cun trair a strada en l'emprima part da mes pled intgins puncts centrals ch'han manà avant 100 onns a la fundaziun da la Lia Rumantscha – senza vulair far pli lunges referats, ma tuttina conform al motto:

Econuscher l'istorgia per pudair furmar l'avegnir

Jau ma vi restrenscher a dus puncts centrals: al moviment rumantsch, ch'aveva gia cumenzà a sa furmar en il 19avel tschientaner, ed a las tendenzas da germanisaziun e d'italianisaziun che smanatschavan a l'entschatta dal 20avel tschientaner il territori rumantsch pir che mai.

Il moviment rumantsch è sa furmà sco part d'in naziunalissem ch'ha tschiffà en il decurs dal 19avel tschientaner quasi tut ils pievels da l'Europa. Or da la perspectiva dad oz sa lascha bain crititgar in pau la tempru romantica-idealista da quel;

Jon Domenic Parolini.

FOTO M. WENDT

ma facticamain ha el gidà ils pievels, ed uschia er la Rumantschia, da vegnir conscients da lur lingua e cultura, da s'unir e da far valair lur dretgs. Per il rumantsch è quai stà tant pli impurtant sch'ins tira en consideraziun ch'i deva da quel temp numerusas vuschs che vulevan – en num dal progress – sragischar il rumantsch dal tuttafatg e remplazzar quel en scola ed en famiglia tras il tudestg.

Che l'atgna lingua saja da gronda valur – questa conscienza è plaunsieu s'ignivada en ils cors ed en ils chaus da las Rumantschas e dals Rumantschs, ed igl è daventà pli e pli normal da stimar quella e da s'engaschar per quella. Quai sa lascha illustrar bain cun in citat da Giacun Hasper Muoth or da ses tractat «Rumantsch u tudestg», in referat ch'el ha tegnì il 1893 en il ravugl da la Societad retoromantscha. Jau citesch curtamain or da quel: «Danovamein vegn puspei ventilau la questiu de Romontsch u Tudesch, q.e. en verdat la domonda, tgei ils nativs Romontschs deigien pigliar a meuns cun lur lungatg matern. Quei ei bein ina curiosa occupaziun ed a prima vista de comparer cun in cass suponi, nua ch'in individuum seun seoccupass cun il studi, tgei el deigi pigliar a meuns cun siu nas, cun siu pei, sia comba senestra etc.»

«Ni Italians, ni Tudais-chs, Rumantschs vulain restar».

A l'entschatta dal 20avel tschientaner è questa schientscha, ch'era pia gist anc vegnida svegliada a temp, fruntada sin in

vent che furiava adina pli criv tant nà dal nord sco er nà dal sid: Per l'ina la germanisaziun smanatschanta che gudagnava da quel temp terren pervi da la mobilitad creschenta. Per l'otra las tendenzas d'italianisaziun u irredentisticas en rom da las qualas ils faschists talians guardavan cun egliadas adina pli engurdas en direcziun dal Tessin sco er dal Grischun talian e rumantsch – betg il davos suenter ch'ils Ladins dal Tiroi dal Sid eran vegnids attribuids il 1919 a l'Italia. A questas smanatschas ha Peider Linsel respundi il 1913 e 1917 cun ses famus «Ni Italians, ni Tudais-chs, Rumantschs vulain restar».

Sut questas circumstanzas – ina schientscha rumantscha fortifitgada gia dapi intgins decennis, e smanatschas realas ed existenzialas a l'entschatta dal 20avel tschientaner – ha pia gi lieu avant 100 onns la fundaziun da la Lia Rumantscha. Ins pudess er dir, per applitgar terms moderns duvrads da psicologs e pedagogs, che tant la motivaziun interiuera sco er la motivaziun (u plitost smanatscha) exteriura hajan contribuì a ses temp ad unir las forzas.

Duas dumondas centralas

E quai ma porscha gist la chaschun da far puspè il sigl en il temp preschent, prendend però cun mai da la situaziun avant 100 onns las duas dumondas centralas, cun las qualas jau vuless er confruntar noss temp. Numnadamain per l'ina:

Co è nosa motivaziun interiuera, noss stadi d'anim actual envers la lingua ed identitad rumantscha? E per l'otra:

Co sa preschentan ozendi las circumstanzas exteriuras, co èn pia nosas relaziuns cun las smanatschas, ma er cun las schanzas che vegnan d'ordaifer?

Ina chausa è bain clera: Il patos romantic-naziunalistic – il qual ins auda bain anc qua e là tranter las lingias – n'è oz betg pli conform al temp e na basta betg per pudair far frunt a las sfidas actualas! I dovra in agir che correspunda a las relaziuns dad ozendi, e perquai hai num da sa dumandar l'emprim tge che caracterisescha noss temp ed en tge moda che questa situaziun sa differenziescha da quella da noss antecessurs.

Bain la caratteristica la pli evidenta d'ozendi è ch'ils cunfins èn daventads transparents, permeabels – ils cunfins geografics, politics, economics e culturalas en rom da la globalisaziun; ma er ils cun-

fins biografics en rom da situaziuns famigliaras, linguisticas e modas da viver segnadas da mobilitad e multifariadad, e d'identitads adina pli individualas ed a medem temp colliadas sur las raits socialas cun tut il mund.

La schanza da noss temp

Nus vivain pia en in mund cun conturas bundant main cleras – ma nus vivain a medem temp en in mund blier pli giagl e cun blier dapli pussaivladads ch'antruras! E qua ves jau la schanza da noss temp, da nosa generaziun, numnadamain da far il meglier or da la ritgezza che sa porscha ozendi, pia:

– betg rumantsch u tudestg, mabain rumantsch e tudestg;

– betg regiuns rumantschas u diaspora, mabain territori tradiziunal e regiuns d'ordaifer;

– betg medias tradiziunalas u digitalas, mabain il meglier dad omadus munds – en avegnir cun la nova Fundaziun Medias Rumantschas che la grupp da lavur ha mess sin via cun agid da la Lia Rumantscha, dal Chantun e da la Confederaziun;

– betg rumantsch grischun u idioms, mabain rumantsch grischun ed idioms – mintga furma là nua ch'ella po far valair il meglier sias fermezzas.

Digitalisaziun sco sfida e schanza

Gist la digitalisaziun, da quai vegnin nus pir conscients pass per pass, vegn er a furmar per linguas pitschnas, minoritaras in pass absolutamain essenzial per pudair existir en avegnir. I sa tracta d'elavurar e metter a disposiziun en furmas digitalas adattadas glistas da plects che pon vegnir integradas en applicaziuns multifaras – en medias socialas e programs da correctura, en telefonins ed apps, en applicaziuns da translaziun e d'emprer linguas, en programs da digitalisar e reproducir texts e vuschs. Ils pass da transfurmaziun digitala ch'èn vegnids inzialisads l'ultim temp en la Rumantschia ma paran exemplarics e decisivs e ma servan perquai gist per illustrar en tge direcziun che jau m'imagesch la lavur futura da la Rumantschia:

Primo vegn il project da la digitalisaziun per la Rumantschia realisà da diversas instituziuns sco project communabel che surpassa ils cunfins e las pussaivladads d'ina singula organisaziun. Tranter las instanzas involvidas sajan menziunadas la

Pro Svizra Rumantscha, la Lia Rumantscha, Radiotelevision Svizra Rumantscha ed il chantun.

Secundo na serva il project da digitalisaziun betg ad interess particulars, mabain corresponda a basegns multifaras, da giuven e vegl, da las regiuns rumantschas e da la diaspora, ed el duai pussibilitar applicaziuns che servan a la scola ed en famiglia sco er a crear ina plivalur economica.

Terzio sa basa la digitalisaziun sin nosa tradiziun culturala e linguistica, sin il vast fundament da vocabularis e da perscrutaziun filologica – represchentada a moda exemplarica tras la nova versiun digitala dal Dicziunari Rumantsch Grischun –, e sa stenta da transfurmar quests stgais en ina moda e maniera che sa lascha trair a niz en il mund digital. Uschia duain per exempel las emissiuns da Radiotelevision Svizra Rumantscha vegnir retrodigitalisadas cun la pli nova tecnologia en quest senn ch'er il pled discurren en las emissiuns sa lascha retschertgar.

E quarto sa tracta tar la transfurmaziun digitala d'in'investiziun en l'avegnir per propi, vul dir da far uss il pass preparatoric essenzial che vegn er a pudair furnir a generaziuns futuras la basa linguistica per applicaziuns che n'èn oz fors gnanc anc imaginablas.

Stimadas preschentas, stimads preschents, vus vesais a basa da quest exempel: La situaziun dad oz, saja quai per la Lia Rumantscha ubain per la lingua rumantscha en general, na sa preschenta betg be en furma da nivels grischs e smanatschants a l'orizont, mabain tuttavia er cun pussaivladads e schanzas multifaras che fissan stadas anc avant paucs onns absolutamain nunimaginablas! Jau hai perquai desistì sapientivamain da vulair appellar a chaschun da mes pled da giubileum a la conscienza da la Lia Rumantscha e da l'enumerar tut quai ch'ins spetga dad ella – quai vegn ella sisur di per di, er senza che jau stoppia far quai explicitamain en quest lieu. Na, jau hai vullì pledentar las sfidas e schanzas che sa porschan a l'entschatta dal segund tschientaner da l'uniun giubilara, e vuless appellar a tuttas e tuts da sa participar a quest process – a favur da las Rumantschas e Rumantschs dad oz e da damaun.

Extract dil pled d'avertura dal president da la regenza grischuna Jon Domenic Parolini.